

ÍNDEX

Pròleg.....	7
1. Introducció.....	9
2. Fenomenologia bàsica.....	13
2.1 Formes opaques.....	15
2.2 Ordre flexible.....	18
2.3 Restriccions combinatòries.....	27
3. Anàlisi.....	35
4. Extensió de l'anàlisi.....	53
5. Conclusió	61
Apèndix	63
Referències bibliogràfiques	67

PRÒLEG

No és una casualitat que l'obra guardonada amb el II Premi Internacional de Recerca en Filologia Catalana Joan Solà —destinat a un treball sintàctic— se centri en els pronoms clítics (o febles) del català, una qüestió sovintejada en els escrits del lingüista bell-lloquí. Diem que no és una casualitat perquè, si hi ha un tema persistentment atès pels romanistes, és el dels pronoms clítics i les restriccions a què estan sotmesos quan es combinen. Si fullegem les publicacions lingüístiques de les últimes dècades, constatarem que són moltes les hores de treball i les pàgines dedicades a aquesta part de la gramàtica. El llibre que teniu a les mans analitza especialment els clítics de datiu del català central, i partint d'aquests pronoms estén una proposta explicativa als altres elements del paradigma fins a presentar generalitzacions vàlides per als sistemes pronominals. Cedric Boeckx i Txuss Martín mostren en aquesta obra que els pronoms de datiu del català constitueixen un mirador idoni per a examinar la naturalesa dels clítics. Manllevant les paraules a Joan Solà (*Plantem cara*, 2009: 111), podem dir que els datius del català central són «un robí excepcional», són construccions «d'aquelles que els 'gramàtics' no saben, no poden analitzar i que per això releguen, displicents i tibats, al purgatori de la llengua 'col·loquial'». I és que la comprensió dels clítics datius del català, a més de l'interès evident que presenta per al coneixement de la nostra llengua, obre la porta a la comprensió del sistema de clítics romànic. Ja observava Anfós Par (*Sintaxi catalana*, 1923: § 84) que «datius tan distincts com 'li', elsí, lesí, no'ls té pas cap altre dialecte neollatí».

Tanmateix, al primer cop d'ull pot semblar que el treball de Boeckx i Martín tracta una qüestió molt circumscrita de la sintaxi catalana dialectal, però aviat ens adonem que el nombre de qüestions que suscita és gran, ja que de més a prop o de més lluny repassa tota la gramàtica dels datius, que és una part important de la sintaxi de les llengües romàniques. Així doncs, aquesta obra és interessant

no pas perquè l'objecte d'estudi no hagi estat estudiat, sinó per les conclusions teòriques que se'n desprenen i per la defensa ben argumentada del caràcter compost dels clítics datius. En efecte, el profund coneixement que els autors tenen de la teoria lingüística generativa, i més concretament del programa minimista, fa que vagin més enllà de l'aplicació de la teoria a un sol fenomen sintàctic: discuteixen les propostes que els estudiosos han fet sobre els pronoms del català i d'altres llengües romàniques, es fan les preguntes pertinents sobre les peculiaritats morfològiques i sintàctiques dels clítics datius del català central i troben resposta a l'opacitat combinatòria i a l'ordre flexible que a vegades aquests elements poden manifestar. D'aquesta manera, presenten i defensen amb arguments sintàctics la hipòtesi central del seu treball, segons la qual la noció de datiu no és una noció primitiva: els clítics datius, a diferència dels acusatius i locatius, són híbrids. A més, les conseqüències de l'anàlisi són aplicables a l'estructura dels sintagmes nominals i dels sintagmes determinants.

Ens trobem, doncs, davant d'un treball rigorós que evidencia que el català, per les seves propietats morfosintàctiques, fa visible aspectes del sistema pronominal que en les altres llengües romàniques queden dissimulats, encoberts. Es demostra una vegada més que la comparació sintàctica permet descobrir correlacions lingüístiques i formular generalitzacions sobre les propietats de les llengües. Com afirma el lingüista Kenneth Hale, la diversitat lingüística —i per tant també la dialectal— està íntimament relacionada amb la capacitat creativa dels humans. És una conseqüència directa i necessària de la naturalesa del llenguatge humà. Només a través de la comparació lingüística dels diversos sistemes gramaticals és possible descobrir quin és el grau de variació permès per la capacitat lingüística humana i determinar-ne els límits.

Confiem que aquesta obra, que és ambiciosa i estimulante, permetrà esbossar un xic més el camí cap a la comprensió de la facultat humana del llenguatge.

GEMMA RIGAU

1. INTRODUCCIÓ

Aquest estudi pretén assolir diversos objectius interrelacionats. El primer és posar en clar el sistema de clítics catalans, mitjançant una desconstrucció dels clítics datius de la nostra llengua. A partir d'aquesta anàlisi, un segon objectiu és estendre les conclusions assolides per al català a altres llengües romàniques, i fins i tot més enllà. D'aquesta manera, la nostra contribució permetrà una millor comprensió substantiva de nocions com les de cas o clíctic, i ens permetrà assignar una estructura unificada als sintagmes nominals en general. Totes aquestes nocions formen part de la gramàtica tradicional, però també del que s'ha anomenat la gramàtica universal —els fonaments de la facultat humana del llenguatge que es troben al nucli de la gramàtica generativa moderna. Per tant, els objectius d'aquest estudi se circumscriuen tant a la gramàtica generativa com a la lingüística general; des de l'una podem arribar a l'altra, i fins i tot ultrapassar-la. Com Shakespeare fa dir a Hamlet, el món sencer es pot trobar en la closca d'una nou. Nosaltres voldríem poder aplicar la mateixa sentència. A través d'aquest treball prenem els pronoms febles del català com a punt de partida per fer afirmacions sobre la naturalesa de la cognició humana, d'acord amb els objectius de la teoria lingüística moderna.

Ens fixem en la sintaxi —o potser millor morfosintaxi— catalana perquè considerem que reflecteix de manera directa i contundent, sense l'ambigüitat d'altres llengües, algunes propietats de la facultat del llenguatge que reflecteixen alhora la veritable natura de la cognició humana. L'examen acurat que farem del sistema de clítics catalans en les pàgines següents no només ens permetrà elaborar una millor descripció del sistema (pro)nominal de les llengües romàniques en general, sinó que ens facultarà per extreure conclusions sobre l'essència de nocions, com ara la de cas, amb molta més confiança i profunditat que la que ens permetria l'estudi d'altres llengües. Aquesta naturalesa es mostrarà particularment interessant

quan examinem les característiques dels pronoms clítics datius de la nostra llengua.

Abans, però, d'iniciar l'estudi pròpiament dit, permeteu-nos que ens referim breument a la metodologia que utilitzarem. Els clítics, i en general tots els pronoms febles, han atret l'interès dels gramàtics des de fa molt de temps. En el context de la gramàtica catalana tradicional, Fabra (1956), Solà (1972) i Badia i Margarit (1994), els han dedicat seccions i fins i tot capítols sencers. A la gramàtica generativa moderna, d'altra banda, l'estudi dels pronoms clítics prengué una posició central a mitjans dels anys 70, especialment a partir de la publicació de l'influent estudi de Richard Kayne sobre el sistema de clítics del francès (Kayne 1975). Des de llavors, els clítics romànics apareixen una vegada i una altra com un dels temes favorits de la sintaxi comparativa moderna. Dintre d'aquesta sèrie d'estudis generativistes sobre les llengües romàniques, el català ha rebut una certa atenció, especialment en els treballs de Gemma Rigau, Eulàlia Bonet, Francesc Roca, Paco Ordóñez o Jaume Solà-Pujols, entre d'altres. Totes aquestes contribucions, de les quals partim, seran discutides a bastament en el present treball. Ara bé, no aniríem tampoc gaire errats si diguéssim que el català no ha figurat tan preeminentment com altres llengües —per exemple els dialectes de la Itàlia del nord— en els estudis sobre clítics romànics. Això, penso que és empobridor perquè, com veurem, el català posseeix algunes propietats morfosintàctiques que el converteixen en una rara avis dins el seu grup lingüístic; consegüentment, el fan una finestra absolutament privilegiada per a la comprensió de la sintaxi de totes les altres llengües romàniques, i fins i tot podríem dir de la gramàtica universal. Aquestes propietats que els clítics catalans mostren profusament són propietats universals, per molt que en la majoria de les altres llengües derivades del llatí romanguin encobertes per culpa de factors independents de caire sintàctic, morfològic o fonològic.

Finalment, per cloure aquestes paraules introductòries, permeteu-nos també dir que, tot i partir de dades ben concretes i arribar a conclusions que penso que seran noves en bona mesura, no podem ni fer justícia a la vasta bibliografia existent sobre clítics, ni entrar en discussions teòriques de gaire profunditat per tal d'argumentar que la nostra anàlisi és superior a algunes de les prèviament existents. En aquest treball, com no podia ser altrament, hem partit de les aportacions dels estudiosos que ens han precedit i ens han obert camí, però hem volgut deixar que les dades parlin per si soles expressament, deixant de banda tota mena de mitjancers. A més, i

per aquesta mateixa raó, hem volgut reduir al mínim imprescindible les anàlisis teòriques massa tècniques, recorrent-hi només quan sigui estrictament necessari per clarificar algun punt de la nostra argumentació. Amb tot, quan hi entrem, intentarem formular les nostres idees en un llenguatge tan accessible al lector no especialitzat com sigui possible.

2. FENOMENOLOGIA BÀSICA

Per començar oferim una llista normativa completa dels pronoms clítics del català, que ens servirà de referència en el decurs d'aquest estudi:

(1) Pronoms clítics del català

	Persona		1	2	3 s	3 l
	CLÍTICS PERSONALS	Acusatiu	Sing	em		
Pl			ens	us	els (m) les (f)	
Datiu		Sing	em	et	li	
		Pl	ens	us	els	
CLÍTICS IMPERSONALS	Neutre	ho				
	Locatiu	hi				
	Partitiu	en				
	Impers.	es				

La taula (1) mostra les formes normatives del Diccionari de la llengua catalana, editat per l'Institut d'Estudis Catalans. Ara bé, per als propòsits d'aquest estudi la taula indicada és inadequada, encara que sigui completa des d'un punt de vista normatiu. És un fet ben sabut del català, ja reconegut per exemple a Viaplana (1980) o Bonet (1991, 1995), entre d'altres, que alguns registres col·loquials d'algunes varietats del català central (barceloní, segons alguns autors, com ara Bonet) no fan servir la forma normativa del clític datiu de tercera persona del plural els. Aquests parlants afegeixen la vocal [i] a la forma normativa, amb la qual cosa es genera un clític amb la forma [əlzi]. Aquest sovint apareix escrit talment com si es tractés de dos clítics separats: el clític datiu plural normatiu els i el clític locatiu hi. Un exemple:

(2)

Als nens els hi ([əlzi]) donaré el llibre

En aquest treball defensarem que la forma complexa en els registres col·loquials del català central, és a dir [əlzi], mostra la forma subjacent veritable que tenen de manera explícita o implícita els clítics datius de tercera persona de les llengües romàniques (i potser universalment). Aquesta forma, com veurem, no només afecta el datiu plural, sinó també el singular. Això és precisament el que volíem dir quan indicàvem més amunt que la taula (1) era completa però poc precisa. Tots els clítics catalans hi són presents, però alguns dels esmentats poden ser més complexos del que indica la representació amb què hi apareixen.

Tanmateix, quan hom adopta una visió més global, panromànica, s'adona ràpidament que aquesta raresa del clíctic datiu plural català està lluny de ser un cas aïllat. Per il·lustrar aquest fenomen, examinarem tres altres casos dels clítics datius en diverses llengües romàniques, i llavors veurem que poden ser explicats partint de la nostra idea que els clítics datius de tercera persona són almenys subjacentment —obertament en català— complexos. Els tres casos en què pensem són els següents:

- l'existència de clítics opacs que afecten els datius més que no pas altres clítics, o que en aparença són curiosament molt semblants als clítics datius;
- la posició més flexible dels clítics datius dintre de grups clítics (clíctic clusters);
- el fet que la presència d'un clíctic datiu influeixi en la forma dels clítics veïns, d'una manera com cap altre clíctic no ho fa.

En les pàgines següents il·lustrarem aquestes tres rareses dels clítics datius, algunes de les quals són menys conegudes que les altres i que, per tant, han estat objecte de menys atenció acadèmica. Però, per a cadascuna, voldríem demanar al lector que, a banda d'atendre als fenòmens en si mateixos, mai no perdi de vista la pregunta sobre el perquè: Per què els parlants utilitzen la forma els hi? Per què les formes opaques afecten i involucren els clítics datius? Per què els clítics datius tenen una posició menys fixa en els grups clítics? Per què la presència dels clítics datius pot afectar els clítics veïns? Aquestes són les preguntes principals que mirarem de

respondre en aquest assaig sobre sintaxi catalana. Per tant, passem primer a les dades.

2.1 Formes opaques¹

Considerem d'entrada el fet que en espanyol la forma del clíctic datiu de tercera persona canvia de la forma base *le*, quan apareix com a únic clíctic del verb (3a), a la forma *se*, quan apareix en un grup clíctic amb un clíctic acusatiu (3b). Aquest fenomen es coneix com a *se* espuri a la bibliografia des de Perlmutter (1971):

(3)

- a. A Pedro, le dieron el premio ayer²
- b. A Pedro, el premio, se lo dieron ayer (*le lo/*lo le)

Ara considerem un fet relacionat de l'italià estàndard, on la combinació d'un clíctic impersonal *si* (4a) i un de tercera persona reflexiu *si* (4b) no dóna com a resultat la forma transparent *si si*, sinó la forma opaca *ci si*. En aquesta darrera, curiosament, *ci* correspon al clíctic locatiu italià, equivalent al català *hi*, que és el que hem dit que els parlants afegeixen a la forma normativa del clíctic datiu plural:

(4)

- a. Lo si sveglia
- b. Si lava
- c. Ci si lava (*si si)

És interessant notar que, tal com comenten Manzini & Savoia (2002), en aquest context el clíctic datiu coincideix amb el locatiu de la immensa majoria dels dialectes del nord d'Itàlia, i també amb els de molts dialectes de la Itàlia central i meridional.

1. Per a les dades d'aquesta secció ens hem basat principalment en els excel·lents estudis de Bonet (1995) i Manzini & Savoia (2002).

2. En aquest estudi seguirem tan sols en part la convenció romanística de no donar ni traduccions ni glosses per a cap llengua de la família romànica. Les glosses acompanyaran els exemples quan subjectivament considerem que sense aquestes els exemples no resultarien intel·ligibles per a un lector no especialitzat, com ara en els del dialecte italià que trobem a (5).

(5) Dades de Mòdena (Emilia)

- a. a g 'dag kwas - 'ke?
Jo DAT.3S dono això
Li dono això
- b. a g al/la/i/li 'dag
Jo DAT.3S AC.3SM/AC.3SF/AC.3PM/AC.3PF dono
L'hi dono / Els hi dono / Les hi dono
- c. a g 'met kwas-'ke?
Jo LOC poso això
Hi poso això
- d. a m g la 'met
Jo REFL.1S LOC AC.3SF poso
La hi poso
- e. a se g 'met dla 'roba
AC.3SM REFL.3 LOC posa alguna cosa
Hom s'hi posa alguna cosa

Tot seguit ens fixem en un cas encara més espectacular de grup clític opac present en alguns dialectes del català. En aquest cas els clítics en joc són el neutre ho i l'ablatiu o partitiu en. Quan aquests dos clítics es combinen, la forma que en resulta no és cap d'aquestes dues, sinó més aviat una altra que es pronuncia [li], exactament igual com el clític de tercera persona datiu singular:

(6)

- a. Això, ho trauré de l'armari després
b. De l'armari, en trauré això després
c. Això, de l'armari, [li] trauré després (*n'ho/*ho'n)

Una forma similar la trobem al català barceloní en casos on el clític ablatiu es combina amb l'acusatiu de tercera persona singular masculí:

(7)

- a. El jersei, el trauré del calaix aquesta tarda
b. Del calaix, en trauré el jersei aquesta tarda
c. El jersei, del calaix, [li] trauré aquesta tarda
(*l'en/*ne'l)

Encara en el context de formes clíiques opaques, podem esmentar un altre cas, de nou del català, relacionat amb la combinació de la tercera persona del datiu i la tercera persona de l'acusatiu:

(8)

- a. Els llibres, els donaré a en Quim demà
- b. A en Quim, li donaré els llibres demà
- c. Els llibres, a en Quim, els hi ([əlzi]) donaré demà
(*els li/*li'ls)

La forma resultant correspon a la forma col·loquial del clíic datiu plural ([əlzi]), però el que és veritablement interessant, i molt significatiu per a la nostra anàlisi, és que l'aparent datiu és plural, tot i que el sintagma que dobla aquest clíic és 'a en Quim', que és singular, i per tant esperaríem que el clíic també ho fos.³

La darrera forma opaca que volem discutir en aquesta secció, novament del català, involucra un cop més el clíic datiu de tercera persona. Fixem-nos en els exemples següents:

(9)

- a. De pomes, en donaré als nens demà
- b. Als nens, [əlzi] donaré pomes demà
- c. De pomes, als nens, [əlzəni] donaré demà
(*[əlzən]/*[nəlzi])

Aquí veiem com la forma dativa plural els hi pot ser separada mitjançant la infixació del clíic partitiu en. Aquest fenomen serà més tard també objecte d'anàlisi detallada en aquest estudi.

En tot cas, l'opacitat dels grups clíics determina moltes preguntes que no discutirem immediatament en aquesta secció, sinó més endavant, en el capítol 3. El que sí que volem fer ara, però, és aturar-nos un moment en un tema relacionat amb l'opacitat que té a veure amb la generalització feta a Bonet (1995), d'acord amb la qual el resultat de les combinacions de clíics sempre produeix un altre clíic del sistema en qüestió, la qual cosa indicaria que estem

3. La forma transparent li'ls és, però, present en algunes varietats del català meridional, com ara a València.

davant d'un sistema tancat. Bonet dirigeix la nostra atenció cap al fet que en situacions d'opacitat mai no succeeix que aparegui una forma qualsevol. Més aviat, el que ocorre és que les formes resultants de les combinacions són sempre formes de clíctic atestades independentment, formes que o bé es combinen de maneres noves o prenen usos nous. És a dir, els clíctics ja existents al sistema són reciclats, un fenomen que es discuteix in extenso a Longa, Lorenzo & Rigau (1998). Aquests autors mostren que, mentre que el català té un ric paradigma de clíctics, amb acusatiu, datiu, locatiu, partitiu, etc., llengües com l'asturià, el galleg o l'espanyol, que no tenen alguns d'aquells clíctics, recorren a una estratègia de reciclatge per tal de pal·liar les deficiències dels seus paradigmes.

Aquest fenomen del reciclatge és el que volem utilitzar en la nostra anàlisi dels clíctics datius de tercera persona del català. Específicament, el que volem argumentar és que el que anomenem datiu no és en realitat més que una combinació d'acusativitat més locativitat, ($\text{DAT} = \text{ACUS} + \text{LOC}$), una equació que refinarem més endavant. El datiu singular de tercera persona seria per tant [l + hi], de la mateixa manera que el datiu plural de tercera persona seria [ls + hi], almenys de manera subjacent, si parlem de la forma normativa. Per consegüent, més tard argumentarem que en realitat la noció de datiu no és un primitiu gramatical.

Tractar el datiu com un fenomen gramatical derivat ens permetrà argumentar també que l'opacitat dels grups clíctics no és un fenomen ni estrany ni inherent al clíctic. L'opacitat, més aviat, és a l'ull de l'observador (conservador). És a dir, els clíctics són opacs només si els mirem des del prisma de les distincions gramaticals conservadores. Però no avancem esdeveniments. Permeteu-nos deixar per a més endavant els detalls de la nostra anàlisi i limitar-nos per ara a descriure la segona de les rareses del datiu que hem esmentat anteriorment, és a dir, l'ordre flexible dels grups clíctics que els inclouen.

2.2 Ordre flexible⁴

Entre els obstacles més evidents amb què topem en el nostre intent de donar un tractament unificat dels clíctics romànics, hi ha l'ordre diferent que trobem en clíctics que, per la seva similitud, sembla que haurien d'ocupar posicions fixes, un fet que han tractat

4. Des del punt de vista empíric, aquesta secció se serveix extensament de l'excel·lent recerca presentada a Ordóñez (2002).